

A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben

Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének
kiadványsorozata

A sorozatot szerkeszti
Buzogány Dezső

A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben

Egyháztörténeti tanulmányok

A kötetet szerkesztette és lektorálta
Kolumbán Vilmos József

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
Kolozsvár, 2019

Megjelent a

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet

és az Erdélyi Református Egyházkerület
támogatásával

A borítón a baden-württembergi wieslochi templom festett ablakdíszje látható

Borítóterv: Tipotéka

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KOLUMBÁN VILMOS, JÓZSEF

**A "recepta religiók" évszázadai Erdélyben : Egyháztörténeti
tanulmányok / Kolumbán Vilmos József. - Cluj-Napoca : Editura Institutului
Teologic Protestant din Cluj-Napoca, 2019**

Index

ISBN 978-606-93498-9-2

Kolumbán Vilmos József*

Kolozsvár

Mítosz és valóság. Huszi András értékelése a 19. században

A 19. században az erdélyi egyháztörténeti kutatás új lendületet kapott. Ekkor kezdődött el az egyháztörténeti forrásfeltárás, a szintézisjellegű művek alkotása, az alapkutatásra támaszkodó átfogó kollégiumtörténetek összeállítása illetve az egyházi személyiségek életrajzának megírása és újraértelmezése. Az életrajzok esetében igen érdekes folyamatnak lehetünk tanúi. Míg 18. században az olyan történészek, mint Bod Péter, Benkő József vagy akár a leghíresebb anekdotáíró Hermányi Dienes József többnyire a tények, források alapján kendőzetlenül ismertették a valóságot, addig a 19. században több olyan tanulmány is született, amelyek az ok-okozat összefüggéseit vizsgálva új megvilágításba helyeztek eseményeket vagy híres személyiségek életrajzát.

Ebben a tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, hogyan változott meg a 18. századi forrásokban még egyértelműen eretneknek tartott Huszi András egykori kolozsvári tanár életútjának értékelése. Ő a legismertebb a három lelkész-tanár közül, akiket a 18. század első felében univerzalista teológia hirdetésével vádoltak. Sem Nádudvari Sámuellel, sem Makfalvi Józseffel nem foglalkozott annyit az egyháztörténet-írás, mint Huszival annak ellenére sem, hogy teológiai gondolkodásuk és élettörténetük nagyon sok hasonlóságot mutat. Huszi összehasonlíthatatlanul jelentősebb személyiség volt, mint Makfalvi és Nádudvari. A 18. századi viszonyok között termékeny szerzőnek számított, akinek érdeklődési területe a történelemtől a jogtudományig terjedt, és akinek levéltárosi és családtörténeti kutatásait és eredményeit a mai napig jegyzi a történettudomány.¹

* Kolumbán Vilmos József (Barót, 1974) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (KPTI) egyháztörténeti tanszékének professzora. Teológiai tanulmányait a KPTI-ben végezte (1998), 1999 decemberéig Bölönben (Erdővidéki Református Egyházmegye) végzett lelképásztori szolgálatot, ezt követően pedig a KPTI oktatója. Doktori disszertációját a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen védte meg 2005-ben. Kutatási területe: az erdélyi református egyház liturgia-, iskola-, teológia- és intézménytörténete.

¹ W. Kovács András: A levéltárrendező és családtörténész Huszi András. In: Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2003, 261–274.

Husztai András életének és munkásságának értékelése a 19. században változott meg. Ekkor vált a korábban csak heterodoxként és züllött életet élő Husztiból hős, akit az intézményes egyház méltatlanul üldözött, és a züllésbe taszított. Így lett a korábban egyértelműen negatív megítélésű Husztai a 19. század újraértelmezése folyamán olyan pozitív hős, akinek teológiai gondolkodásával azonosulni tudott a 19. századi liberális-racionalista református teológus. Az alábbiakban bemutatjuk azokat a teológiai és történelmértelmezési tényezőket, amelyek Husztai András élettörténetének újraértelmezésében igen jelentős szerepet kaptak, valamint röviden ismertetjük a 19–20. század fordulóján Husztiról írt tanulmányok fejlődésvonalát.

Törésvonalak a hitvallásos teológiai gondolkodásban

A 19. században a protestáns egyházaknál bekövetkező szemléletváltás a korábbi dogmatikai gondolkodás kötöttségeitől való szabadulást hozta el. Ennek előzményei már a 18. század közepén jelentkeztek, amikor néhány, külföldet megjárt peregrinus a racionalista ortodoxia teológiát hallgatva eljutottak arra a felismerésre, hogy a reformátori teológiát továbbvivő protestáns ortodoxia tévedett, amikor az ember akaratának jelentőségét kizárta az üdvösség megszerzéséből. Magyar nyelvterületen akkor még egyszerűen remonstránsnak, univerzalistának vagy akár szocinianistának tartott peregrinusok kísérletei visszhang nélkül maradtak, sem szimpatizánsokat, sem tanítványokat nem sikerült maguk köré gyűjteni, végül teológiai újtási kísérletük csupán személyes lázadás lett.² Tévelygésük kivizsgálását és az afelett való döntést minden bizonnyal befolyásolta a személyes életvitelük és életpályájuk kisiklása. A református egyházból való kizárásuk, kilépésük után a három erdélyi univerzalista közül kettő, (Husztai András és Nádudvari Sámuel) katolikus lett, a harmadikról, Makfalvi Józsefről semmit sem tudunk. Érdekes módon kortársaik, sőt peregrinustársaik, Verestói György és Csepregi Turkovics Ferenc, akiket ugyancsak az univerzalista teológia hirdetésével vádoltak meg, a kolozsvári református főméltóságok előtt határolódtak el a remonstráns teológiától annak ellenére is, hogy később egyikük kiadta az igencsak gyanússá vált németalföldi teológiai tanár, Herman Venema aforizmáit

² Kolumbán Vilmos József: Makfalvi József heterodoxiája. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.): *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. SZTE Magyar Irodalom Tanszék, Szeged 2016, 289–302., Kolumbán Vilmos József: Nádudvari Sámuel utolsó éve Marosvásárhelyen. In: *Református Szemle* 102 (2009/3), 340–351., Sipos Gábor: Husztai András heterodoxia pere 1742-ben. In: *Református Szemle* 100 (2007/4), 728.

anélkül, hogy azt a püspök láttamozta volna.³ Különösebb büntetése nem volt, éppen csak szóban figyelmeztették, de ez is inkább procedurális intés volt, semmint tanfegyelmi eljárás. Verestóiból püspök lett, Csepregeből megbecsült kolozsvári tanár. Ugyanide tartozik az is, hogy Jean-Frédéric Osterwald svájci teológus, aki ugyancsak kacérkodott az univerzalista, remonstráns teológiával *Romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés* című munkájában, amelynek debreceni kiadása kapcsán az erdélyi Szatmári Pap Zsigmond sérelmezte a Heidelbergi Kátétól eltérő tartalmat. Szódi István viszont megvédte Osterwald művét, és ennek hatására többszörösen publikálták a különböző műveit.⁴

A filozófiai oktatásban a marosvásárhelyi kollégium szakított az addigi gyakorlattal, és a század közepén még újnak és modernnek ható wolffianista irányzathoz csatlakozott. Diákjai imádták az új irányzat hirdetését felvállaló Nádudvari Sámuel előadásait, és az egyház sem látott semmi kivetnivalót Christian Wolff filozófiai és teológiai rendszerében. Utóbbi felettébb érdekes, ugyanis Wolff a megismerés racionális és irracionális megközelítése kapcsán jutott el annak kimondásáig, hogy Istennek a természetben megnyilvánuló kijelentése (természeti teológia) nyomán az üdvösség megszerzéséhez nem feltétlenül szükséges a bibliai kijelentés. Emellett hangsúlyozta az etika dogmatikafelettségét.⁵

A század végén hivatalosan még mindig a református ortodoxia volt az uralkodó teológiai irányzat, de a lassú, szinte érzékelhetetlen változások már előrevetítették a dogmatikai gondolkodás megváltozását. Az ortodoxia utolsó, szinte kétségbeesett próbálkozása 1791-ra datálható, amikor az egyház előjárósága eljárást indított Zilahi Sebes János és Bodola Sámuel ellen. Több mint két évig tartó tanfegyelmi eljárás végül a vádlottak teljes felmentésével végződött, Zilahi fényes tanári karriert futott be, Bodolát 1832-ben pedig püspökké választották.⁶

³ Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. II. kötet. Kolozsvár 1905, 6–8.

⁴ Esze Tamás: A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy százéves történetéből, I. kötet. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 181–183.

⁵ Juhász István: Christian Wolff és az erdélyi református teológia. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat, 2. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református–Evangélikus Karának tanárai, Kolozsvár 1996, 102–115.

⁶ Kolumbán Vilmos József: Az Endemann-per újabb kutatása. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2018, 65–83.

A korábban megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Heidelbergi Káté és a Helvét Hitvallás látványos visszaszorulása 1806–1810 között kezdődött el, amikor Abats János püspök a zsinat elé terjesztette a konfirmációi istentiszteleti rendjének, illetve a saját konfirmációi kátéjának a tervezetét.⁷ Abats tervezetének vitája során nem kérdőjelezték meg a Heidelbergi Káté tekintélyét és tartalmát, de mindannyian egyetértettek abban, hogy olyan kátét kell összeállítani, amelyik a falusi és a városi gyermekek értelmi képességeihez igazodik, és ezzel az addig elfogadott kátét háttérbe szorították. Ennek következtében az 1810-ben Szárazajtán tartott zsinaton már nem is volt kérdés, hogy a Heidelbergi Káté helyett rövid, a kor teológiai gondolkodásának megfelelő kátét fogadtak el.⁸

A 19. században született kátémagyarázatok már a liberális, racionalista teológizálás jegyeit viselik. A szerzők érvrendszerükben már nem a korábban megszokott bibliai citátumokkal támasztják alá mondanivalójukat, hanem jeles filozófusok, többek közt Kant érvrendszerének felhasználásával.⁹

A 19. század közepén a teológiai liberalizmus és racionalizmus már nyíltan is hivatalos hitvallások ellen fordult. Ekkor már nem volt szokatlan az olyan vélemény, amelyet Fáy András főúr *Óramutató* című munkája nyomán a frissen elindított (1842) *Protestáns Egyház és Iskolai Lap* folyóiratban fogalmaztak meg, miszerint a hitvallások idejétmúltak, és feleslegesnek látták azt, hogy a lelkeseknek esküt kell tenni a hitvallások megtartására. Az 1870-es évekre a magyar liberális teológusok álláspontját már a hitvallás-ellenesség jellemzi. A református egyház két elfogadott hitvallását tudományos vizsgálatnak vetették alá, és megállapították, hogy azok már elavultak, sőt az azokhoz való ragaszkodást szolgáló lelkületnek nyilvánították.¹⁰

⁷ Mózes András: Abats püspök és a konfirmáció. In: *Református Szemle* (1994/2), 93–106.

⁸ Kolombán Vilmos József: A konfirmáció bevezetése az erdélyi református egyházban. In: *Református Szemle* 104 (2011/6), 637–650.

⁹ Bucsay Mihály: A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy százéves történetéből, I. kötet. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 207–260.

¹⁰ Tóth Endre: A Heidelbergi Káté a magyar református gyülekezetekben és iskolákban. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy százéves történetéből, I. kötet. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965, 292.

A liberális teológia és az újortodoxia vitáját részletesen ismertette Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság: A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. Magyar Vallástudományi Társaság L. Harmattan Kiadó, Budapest 2010.

A korszakra jellemző teológiai liberalizmus célkitűzése a schleiermacheri, illetve kanti filozófia alapján az volt, hogy hagyományos teologizálást modern tudománnyá alakítsa át. Ennek jegyében a teológia művelésében alkalmazni kezdték a természettudomány, történettudomány módszereit, amelynek következtében a bibliai kijelentést „megtagadták”, a reformátori dogmatika alaptételeit elvetették, újraértelmezték. A tudományos teológiaművelésnek olyan korábban megingathatatlan hitt teológiai hitbizonyosságok is áldozatául estek, mint Jézus Messiás volta, a Szentháromság-tan, predestináció, megigazulás és megszentelődés bibliai értelmezése stb.¹¹

A 19. század második felének erdélyi református egyszerű teologizálása semmiben sem különbözött a magyarországiétól. Mindkettőre egyaránt jellemző, hogy a reformátori teológiai alapfogalmait újraértelmezik, vagy az eredetitől eltérő új jelentéssel ruházzák fel. Így lesz a vallásból az erkölcsös életre való nevelés tudománya, a megtérésből az erkölcsös, tudatos élet választása stb. A hagyományos teológiai tartalom mellett helyet kap a nemzeti érzés kidomborítása és hangsúlyozása.¹²

Egyház és nemzet fogalmának összekapcsolódása

A magyar református teológiai gondolkodás 19. századi megváltozása kihatott az egyház önértelmezésére és küldetésének újrameghatározására is. A fentiekben már érintőlegesen szó esett arról, hogy a reformátori teológia tartalmi értelmezése során előtérbe került a magyar reformátusság és a nemzet fogalmának összekapcsolása.

Az 1848–49-es forradalom után a magyar szabadságküzdelem történelmi előképét a 16–17. századi eseményekben és azon belül a reformációban fedezte fel.¹³ Érdekes módon ennek előmozdítója a magyar katolikus egyház volt, amely minden elszenvedett sérelemért (felvilágosodás egyháziatlansága, francia forrada-

¹¹ A magyar református liberális teológia egyik legjobb ismertetését írta meg Márkus Mihály: *Teológiai irányzatok*. In: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867–1978*. Studia et Acta Ecclesiastica, Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszázéves jubileum alkalmából. V. kötet. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1983, 155–189.

¹² Makkai Sándor: *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. Az Út kiadása, Kolozsvár 1925, 7.

¹³ Hatos Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. In: *Múltunk* (2005/1), 90.

lom, természettudományos gondolkodás stb.) a protestánsokat tette felelőssé, sőt még a forradalom ideje alatt a konzervatív katolikus arisztokrácia a szabadságharcot protestáns úgyként kezelte.¹⁴

A folyamatban részt vettek a magyar protestáns felekezetek is, amelyek a hitvallások kötöttségeitől „megszabadulva” újraértelmezték saját küldetésüket és identitásukat. A század második felére a felekezeti és azon belül a református egyház diskurzusát nemzeti-politikai tartalommal való feltöltése határozta meg, s ennek következtében például a reformációban már nem az apostolok hitéhez való visszatérést látták, hanem a három részre szakadt ország magyarságának megtartását.¹⁵ Emellett fontos hangsúlyozni a „ki a magyarabb” versengés protestáns egyházak közti küzdelmét, amelyet a református egyház nyert meg¹⁶ még úgy is, hogy a liberális teológiát követő protestánsok, és azon belül a reformátusok a magyarkodás „kapcsán” a nyugatos irányzattal szemben, népies irányultságuként határozták meg önmagukat,¹⁷ mindamelllett, hogy sem a városi, sem a vidéki egyházi élet fontos kérdéseire és kihívásaira semmiféle választ nem tudott adni.¹⁸

¹⁴ Kósa László: Protestáns történelemértelmezés Csehországban és Magyarországon. In: Hoffer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum – Balassi, Budapest 1996, 136.

¹⁵ Brandt, Juliane: A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében. In: *Századvég* (1998/11), 167–193.

¹⁶ Kósa László: *i. m.* 137.

¹⁷ Hatos Pál: *i. m.* 98.

¹⁸ A református egyházat megújító belmissziós mozgalom és az azt követő újreformátori dialektikateológia sokáig nem tudott mit kezdeni a történelemértelmezés liberális örökségével és a nemzetieskedéssel. Később viszont, bármilyen tematika kapcsán az egyes tanulmányok elején, akár végén a szerzők sort kerítettek az emberi hitnek és Isten gondviselő hatalmának kidomborítására. A belmisszió nagy nemzedékéhez tartozó Makkai Sándor, Révész Imre és mások vállalkoztak arra, hogy a múlttal foglalkozó egyháztörténetet új megvilágításba helyezték. Makkai Sándor 1929-ben úgy fogalmazott, a magyar történelem újraértékelése a magyar lelkipásztorokra mint a nemzet őrállóira vár. Az első feladat a nemzeti múlt pontos, adatszerű rögzítése, amely során rá kell mutatni a nemzet bűneire ahhoz, hogy a nemzet valódi értékeit felmutathassuk. Ravasz Lászlóhoz hasonlóan Makkai is külön jelentőséget tulajdonított az erdélyi szellemnek mint a magyarság egyik tartópillérének. Ld. Makkai Sándor: A múlt értéke. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából.* Magyarországi Református Egyház Kálvin János kiadója, Budapest 1997, 203–207. A belmisszió tudatos felekezetformálási törekvései közé illeszthető be Révész Imrénének a tanulmánya, amelyben kísérletet tesz a református történelemértelmezés elvi megalapozására. Ld. Révész Imre: Református történetiszemlélet. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református*

Történelemértelmezés és az egyháztörténet

Ma már nem kérdés, hogy a magyar egyháztörténettel foglalkozók, jelen esetben Huszti András élettörténete és munkássága újraértelmezőinek többsége a német teológiai irányzatok és ezen belül a német történelem értelmezés irányzatait követték. A német történelemértelmezést a göttingeni iskola és a Emmanuel Kant gondolatai befolyásolták. Fontos jellemzője volt a források jelentőségének hangsúlyozása, illetve az emberi értelem töretlen fejlődésének nyomon követése. Szemben a francia filozófusokkal a vallásra nem a haladás ellenségeként tekintettek, hanem elismerték annak értékeit. Ugyanakkor megkülönböztették az örökkévalónak és változatlanak tekintett kinyilatkoztatást a vallás társadalmi és történelmi megnyilvánulásaitól, amely viszont folyamatosan változik, és fejlődik. Ugyancsak a francia filozófusok ellenében a vallást nem az emberi társadalom fejlődésének egyik szükségszerű, de időleges kiegészítőjeként értelmezték, amely a fejlődés magasabb szintjén okafogyottá válik és megszűnik, hanem a vallásra úgy tekintettek mint az emberi élet állandó és szükséges jelenlétére.¹⁹

A német protestáns egyháztörténet-írás a 19. század második felében igen szorosan összefüggött a biblia kutatásával. Ferdinand Christian Baur, Adolf von Harnack, David Friedrich Strauss és mások a felvilágosodás hatására már a modern forráskritika elveit alkalmazták az újszövetségi kutatásaiknál, amikor az ókeresztyén egyház dogmáit próbálták feltárni, és amely módszer szorosan kapcsolódott a liberális teológia hitvallásellenességéhez.

Az erdélyi felekezeti tudományosság és azon belül a református egyház a 19. században „fedezte” fel az egyháztörténetet, de túlzás lenne azt állítani, hogy az egyháztörténelmi tudomány művelésének jól meghatározott alapvetései és kritériumai lettek volna. A szerzők többsége ekkor még a lelkészek közül került ki, így szó sem lehetett arról, hogy a különböző tematikájú, rövidebb-hosszabb írásait szakszerűnek lehetne minősíteni.

A század folyamán többnyire életrajzok, gyülekezettörténetek és iskolatörténetek jelentek meg. Az életrajzok és a gyülekezettörténetek esetében alig használják a forrásokat, az iskolatörténet összeállításánál viszont már pontosabb forráshasználatot és megjelölést találunk. Az életrajzok esetében jól megfigyelhető az a koncepció, hogy az ismertetett életpályából szándékosan kihagyják azokat

tus önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából. Magyarországi Református Egyház Kálvin János kiadója, Budapest 1997, 207–219.

¹⁹ Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest 2004, 224–231.

az eseményeket, amelyek a bemutatott személy megítélését negatívan befolyásolnák, illetve ha elkerülhetetlen azoknak az „elhallgatása”, az minden esetben olyan kontextusban történik, amely feloldja az ellentmondásokat. Példa erre annak a Benkő József élettörténetének 19. századi bemutatása, aki már korán az alkohol rabságába esett, nem tett eleget az egyházi protokoll szabályainak, és a székelyudvarhelyi tanári karrierjének villámgyors összeomlása után rendszeresen megszegte az esketésre vonatkozó országos és egyházi szabályokat, amiért börtönbüntetésre ítélték. Első életrajzírói Benkő alkoholizmusát egyszerűen nem vették tudomásul, az egyházi törvénnyel való szembefordulását pedig ártatlan csínynek tekintették.²⁰

A 19. század egyháztörténeti tanulmányainak másik jellegzetessége a tanítói céllal megírt élettörténet. Közös ismertetőjelük az, hogy nem feltétlenül az objektív igazságot kívánják az olvasó elé tárni, hanem a református egyház tanításának megfelelően tanítani, oktadni kívánja az olvasókat olyan élettörténetek, életpályák felmutatásával, amelyek a 19. században is követendőek lehetnek.²¹ Ennek „köszönhetően” alakul, alakítják ki azt a történelemszemléletet, amely révén nem az objektív igazság feltárására törekednek, hanem a kiemelkedő egyházi személyiség életrajzának „kiszínezésével” olyan hősokeket kreálnak, akivel azonosulni tud a 19. századi átlag református, és példaképként követheti azt.

A század utolsó harmadában már többnyire szakszerű cikkek, tanulmányok jelentek meg, amelyek már sokkal közelebb állnak a szakszerűen művelt egyháztörténethez. A korszak két jeles egyháztörténésze többek között Pokoly József és Török István volt. Mindkettő munkáit a forrásfeltárás és forráskutatás jellemezte. Pokoly többnyire szintetizáló, átfogó művet alkotott (ld. az Erdélyi Református Egyház története, ill. az erdélyi vármegyékről írt összefoglaló műve), amelyek részletiben még nem voltak kidolgozva, emiatt következtetései néhol tévesek. Török István ezzel szemben igyekezett minden állítását tényszerűen a források alapján alátámasztani, és akár kisebb, akár nagyobb műveit vizsgáljuk, Töröknek a forrásokra támaszkodó következtetései a mai napig pontosak és helytállóak.

²⁰ Árkosi Benkő Ferenc: *Benkő József, a harlemi tudós társaság tagja és a Sz. Udvarhelyi Ref. Fő Oskola volt Professora biographiája*. Kolozsvár 1822. Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*. Ráth Mór bizománya, Budapest 1867.

²¹ Pállfy Dénes: *Backamadarasi Kiss Gergely életrajza*. Erdélyi Prédikátori Tár 1833, 122–147.

Ki is volt Huszti András?

Születésének dátumát nem ismerjük, valamikor a 17–18. század fordulóján születhetett Huszton elszegényedett kismemesi családban.²² 1714–1718 között Nagyenyeden tanult, jó képességeinek köszönhetően Szilágyi Péter professzor kéziratos munkáit másolta. Amikor a kollégium diáksága a pestis elől Felenyedre menekült, Teleki Krisztina 1719-ben Husztira bízta a fia, Barcsay János nevelését, majd 1721-ben tanítványával együtt a kolozsvári kollégium diákja lett, ahol már nemcsak a fiatal Barcsaynak volt a nevelője, hanem Teleki Sámuelnek és Dániel Lőrincnek is. 1725–1726 között senior volt a kolozsvári kollégiumban, 1726-ban értesítette patrónusát, Telekit, hogy külföldön szeretne továbbtanulni. Közös megegyezés eredményeként Huszti az odera-frankfurti egyetemet választotta, s támogatásként megkapta a nagyenyedi diákoknak járó kétéves ingyenes ellátást, sőt Teleki Krisztina is megígérte, hogy 500 forinttal támogatja a tehetséges diákot. 1727 telén érkezett meg a német egyetemi városba, és írta alá az egyetem matricoláját. Frankfurtban viszont kiderült, a késlekedése miatt elveszítette a megígért ösztöndíjat, és később szembesült azzal is, hogy Barcsayné 500 forintjából csak 340-et kapott meg.²³

Ez a sorozatos „csalódás” vezetett oda, hogy 1728 augusztusától gyakorlatilag pénz nélkül maradt. A Teleki családhoz intézett segélykérő leveleire nem válaszoltak. Kétségbeesésében német professzorához, Johann Gottlieb Heinecciushoz fordult, aki levélben kérte Telekitől Huszti támogatását. Kilátástalan helyzetéből Heineccius és Gottfried Hoffman belső tanácsos adománya segítette ki, de anyagi gondjai továbbra sem oldódtak meg.²⁴

Peregrinációja alatt kezdetben teológiát és jogot tanult, 1728-tól, miután teológiai tanulmányait befejezte, jogot hallgatott Heineccius vezetése mellett, aki hajlandó volt előadásait latinul tartani, ugyanis Huszti nem beszélte jól a német nyelvet.

Bánffy György kezdeményezésére 1733-ban felállították a kolozsvári kollégiumban a jogi tanszéket. A Telekiek közbenjárására ideiglenesen Husztit hívták meg tanárnak, aki boldogan elfogadta a felajánlott katedrát. Kollégáival viszont kifejezetten rossz viszonyban volt, összeférhetetlen veszekedős ember hírében állt. Templomba nem járt, úrvacsorát sem vett, de magyar nyelvű jogi előadásai

²² Török István: *A kolozsvári ...*, 21–22., Bíró Venczel: Huszti András diákévei Frankfurtban. In: *Erdélyi Múzeum* 11–12 (1916–1917/33–34), 159–172.

²³ Bíró Venczel: *i. m.* 163–164.

²⁴ Uo. 165.

miatt diákjai felnéztek rá. 1737-ben választották meg rendes tanárnak úgy, hogy négy jelentkező közül az ifjúság szavazataival ő nyerte meg az állást annak ellenére is, hogy néhány főúr és a püspök sem Huszti szerette volna tanárnak.²⁵

Kolozsvári egyházi népszerűtlenségét tovább súlyosbította az 1734-ben nagy nyilvánosságot kapó házassági ügye. Menyasszonya katolikus volt, emiatt az egyházi elöljáróság nem akart beleegyezni a házasságba, amit tovább terhelte az a tény, hogy időközben a menyasszonya teherbe esett. Az ilyenkor szokásos eklezsiakövetésre nem Kolozsváron került sor, hanem a nyilvánosság kizárásával a Kolozsvár melletti Bogártelkén Szentkereszti András udvarházában.²⁶

Huszti soha nem bocsátották meg ezt a két ügyet. Tanári pályafutása már itt megtört. Feleségét nem engedték a professzornék számára fenntartott templo mi üléshelyekre ülni, Huszti nem hívták meg a kollégiumi ülésekre, a diákságot megpróbálták ellene fordítani, sőt korábbi pártfogói is ellene fordultak.

1739-ben már készen volt az utólag hírhedtté váló jogtörténeti és jogelméleti műve, a *Jurisprudentia Hungarico-Transilvania*, amelyet viszont csak 1742-ben adott ki. Az előszóban, az erdélyi kollégiumi ifjúsághoz intézett Oratióban hangsúlyozta a jogi oktatás fontosságát, és rövid jogelméleti felvezetőjében megkérdőjelezte a predestinációtan fenntarthatóságát.²⁷ Véleménye természetesen kiváltotta az egyházi hatóságok gyanakvását, és még 1742-ben vád alá helyezték.²⁸ A

²⁵ Török István: *A kolozsvári...*, 49.

²⁶ Uo. 45. ld. még Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban EREKGyLt), *Protocollum Expeditionis*. Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levélfogalmazványai, 435–436.

²⁷ Huszti tanfegyelmi perének részletes ismertetésétől itt eltekintek. Részletes leírását lásd Szabó Károly: Huszti András elítéltetése 1742-ben. In: *Protestáns Közlöny* (1887), 2–5, 14–17, 26–29, 38–40., Szász Domokos: Még egy pár adat Huszti András elítéléséhez. In: *Protestáns Közlöny* (1878), 50–54., Sipos Gábor: Huszti András heterodoxia pere 1742-ben. In: *Református Szemle* 100 (2007/4), 728.

²⁸ „Huszti András professor dolgairól deliberatum Déván 1742. 10. Junii. Huszti András titularis kolozsvári professor nagy és sok gonoszra mind célozó, mind utat nyitó mételyes Orationak neve alatt Szebenben imprimáltatott munkáját a Szent Synodus Generalis kezéhez vette mindazokkal a szép és bölcs critica responsiokkal együtt, melyekkel két tudós professorink és két tiszteletes prédikátorink a megemlített heterodoxa Oratiót erőssen castigáltak és mint egy mérges aspisnak fejét megrontották. Mely Oratio és munka ellen emanált crisiseknek olvasására magának a Szent Generalisnak statim et defacto a sok interveniált akadályok miatt ideje nem lévén, deputált a maga gremiumából négy tiszteletes és értelmes atyafiaikat, kik is azon tiszteletes és tudós professori és prédikatori atyánkfiaiának rescriptumokat megolvastán és egymással conferálván, midőn osztán a Szent Generalisnak is a sok akadályoktól megszűnése lőn, azon mindenik részről való munkákat a Szent Generalis is in publico megolvasta és ad amussim egyiket a másikkal conferálván revocálta.

vádpontok kézhezvétele után Huszti félig gúnyosan, félig keserűen jegyezte meg, hogy ha az Oratiót külföldön jelenteti meg, dicséretet kapott volna és nem büntetést. A tanfegyelmi kivizsgálásra már a dévai zsinaton sort kerítettek, Huszti ideiglenesen kizárták az egyházból azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben visszavonja nézeteit, visszafogadják az egyházba. Huszti a Főkonzisztórium is meghallgatta, sőt lehetőséget biztosítottak számára, hogy a református egyház álláspontjától eltérő nézeteit kifejtse. A Főkonzisztórium tagjainak egy része továbbra is kitartott a tanár mellett, és az ő közbenjárásuknak köszönhetően csupán egy reverzálist kértek tőle, ugyanakkor kiutaltak 200 forintot, hogy a *Jurisprudentia* nyomtatási költségeit fedezni tudja.²⁹ Huszti ugyan aláírta a reverzálist³⁰, de azt megjegyzésekkel is ellátta, ami viszont ebben a formában már nem felelt meg az egyháznak, így Huszti nem fogadták vissza.

Tanfegyelmi kivizsgálása érdekes módon 1745-ig függőben volt. Ekkor az ismételten univerzalista teológia hirdetésével vádolt Makfalvi Józseffel együtt Huszti is beidézték a zsinatra. Huszti nem ment el a zsinatra, utólag a püspök

Minthogy pedig az nyilván constál és a Szent Generalis is in conscientia agnoscállya, hogy az az Oratio neve alatt imprimáltatott munka minden részeiben nem oratio, hanem imprecatio és olyan, mely szent apostoli vallásunknak egész eversiojára igyekező éles fegyver, tehát annak authorát munkájával együtt mind a Szent Generalis és mind az, valaki szent vallásunknak igaz és valóságos szeretője s becüllője, méltán damnálhattya. [...] Azért minthogy a megírt auctornak is mérges és nagy gonoszra utat mutató tudománya, mind a SzentÍrásnak igazsága, mind szent vallásunknak a reformationak idejéitől fogva nem csak ebben a hazában, hanem más országokban, academiákban és theologusinktól is mind observáltatott s mind tanítottatott igazsága, nevezetesen a Helvetica Confessio és Hejdelbergai Catechesis ellen vagon. Azért azon auctornak munkáját sem religionk, sem szent ministeriumunk nem acceptállya, nem patiállya, hanem damnállya, SzentÍrással és szent vallásunkkal ellenkező tévelygésnek tartja, magát pedig az auctort a Szent Generalis Synodus sem ekléziánknak igaz tagjának, sem igaz vallásunk professorának nem tartja mindaddig, valamíg azon munkáját vagy abban megírt tévelygésre igazító opinioját meg nem változtatja és a SzentÍrásnak igazságával meg nem egyezteti, sőt ha abban perseverál, minden beneficiumtól is, valamelyet eddig a Reformatum méltóságos Supremum Consistorium és a kolosvári reformata eklézsia annuatim administrált, priválja és a feljebb feltett nemes haza törvényéhez adstringálja s nemkülönben a szathmárnémeti Nationalis Synodusnak feljebb megjelentett XVII-dik articulusához. 259 Extradatum e Sancta Synodo Generali in Déva 11. Junii 1742. celebrata per Johannem Pelsöczy ejusdem Sanctæ Synodi Generalis juratum notarium mpr.” *Erdélyi református zsinatok iratai*. II. 1715–1770. Sajtó alá rendezte: Buzogány Dezső – Dáné Veronka – Kolumbán Vilmos József – Ősz Sándor Előd – Sipos Gábor. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/2.) Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2016, 160–161. (A továbbiakban ERZSI)

²⁹ 1742 februárjában a püspök kérése alapján leállították a könyv nyomtatását, majd miután megtiltották, hogy a könyv az Oratiót is tartalmazza, újra engedélyezték a nyomtatást.

³⁰ ERZSI 161.

elismerte, hogy beidézése nem volt jogszerű, ugyanis a tanár nem tartozott az egyház fennhatósága alá.

Husztai későbbi élettörténetéről kevés adatunk van. Bod Péter írta róla, hogy katolikus lett, családi levéltárak rendezéséből tartotta el magát, később a gyulafehérvári káptalanban kapott jól jövedelmező állást, de „illetlen, alávaló magaviselete” és részegeskedése miatt támogatóit elveszítette. 1755-ben halt meg.³¹

Husztai András „tragédiája”

Husztai nem a szokványos diákéletet élte. Hermányi Dienes József szerint tanítványaival kegyetlenül bánt, nem tanította megfelelően, Barcsay János az ő figyelmetlensége miatt lováról leesett, és ha lehet hinni Hermányinak, meg is verte. Diákkorában Budán annyira megittasodott, hogy nadrágját mással kellett beköttetnie.³²

Külföldi peregrinációja Nádudvariéhoz hasonlóan alakult. Mindketten azaz a reménnyel indultak külföldre, hogy nem lesz gondjuk a továbbtanuláshoz szükséges pénzzel. Nádudvari Sámuel, későbbi nagyenyedi lelkész, akit Husztaihoz hasonlóan univerzalista teológia hirdetésével vádoltak meg, abban reménykedett, hogy Köleséri Sámuel ígérete szerint nagy összeggel fogja támogatni peregrinációját. Bécsben találkozott Kölesérrivel, de a remélt összeg helyett mindössze 1 tallért kapott, így mindössze 12 arannyal a zsebében érkezett meg Odera-Frankfurtba. Hogy tanulmányait finanszírozni tudja, előbb Gyöngyösi Árva Páltól, a magyar származású frankfurti tanártól, később Köleséritől kért kölcsön 100-100 forintot.³³ Köleséritől való kölcsöne kapcsán azt remélte, hogy a főúr nem fogja azt visszakérni, ugyanis korábban nagy értékű kéziratot (valószínűleg corvinát) adományozott a szenvedélyes gyűjtő hírében álló Kölesérinek. Köleséri azonban szerződést íratott az összegről.³⁴

³¹ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Vál., s.a.r., jegyz., utószó: Torda István. Magvető, Budapest 1982, 330–331.

³² „Husztai András enyedi szálas, termetes szép volt és jó cantor, kedves beszédű, tudományra született elméjű deák vala, de halálba bor iszák legény elannyira, hogy megesett az is, hogy Budán nem tudta megkötni gatyáját, s nadrágát, hanem más kötötte meg.” Hermányi Dienes József szépprózai munkái. Kiad. S. Sárdi Margit. Akadémiai–Balassi, Bp., 1992, 412. (A továbbiakban: Hermányi Dienes József)

³³ Nádudvari Sámuel levele, 1747. május 6. FőkonzLvt. 1747/27.

³⁴ Hermányi Dienes József: *i. m.* 352–353. Nádudvari Sámuel gazdasági nehézségeiről ld. Kolumbán Vilmos József: Nádudvari Sámuel utolsó évei Marosvásárhelyen. In: *Református Szemle* 102 (2009/3), 340–351.

Huszi Andrásnak is hasonló sorsa volt. A Teleki család közbenjárt, hogy soron kívül megkaphassa a nagyenyedi diákoknak járó ösztöndíjat, és Teleki Krisztina is 500 forint támogatást ígért. Miután megérkezett Odera-Frankfurtba, kiderült, késlekedése miatt az ösztöndíjat időközben másnak adták. Teleki Krisztina ígéretéből mindössze csak 340 forintot kapott meg. Huszi szerint azért, mert a fiatal Barcsayt leejtette a lóról, és a híresztelés szerint meg is verte. Utóbbi Huszi mindvégig tagadta.³⁵ Pénztelensége folytán sokat éhezett, ruhája elrongyolódott, de töretlen kedvvel tanulta a teológiát, majd később a jogot, erre biztatta Köleséri is.³⁶

Külföldi peregrinációjának ideje alatt adta ki 1731-ben a *De origine, incremento, fatis et statu hodierno Gymnasiorum Transilvanensium* című iskolatörténeti összefoglalóját. Nem valószínű, hogy Erdélyben örvendtek volna a fiatal peregrinus művének, ugyanis Huszi megállapította, hogy az erdélyi kollégium tanárai nem igazán végeznek tudományos munkát. Azt is a szemére vetette az iskolarendszert fenntartó egyháznak, hogy a kollégiumok csak a lelkészképzést tartják fontosnak, az egyéb tudományok oktatását (pl. a jogot) elhanyagolják. Ugyancsak elvetendőnek tartotta azt az erdélyi mentalitást is, hogy csak azok kapnak külföldi ösztöndíjat, és csak azoknak ismerik el tudományát, akik teológiát tanulnak. Végül keserűen jegyzi meg: „engedjük meg, hogy ezek mindnyájan tudósok, s azok is voltak, de az is igaz, hogy mind a régi, mind a jelen korbéliek kevesen gondolkodnak az utókorról, s legalább valami jelentőségű kötet munka kinyomtatásán kevesen dolgoztak unokáik hasznára”.³⁷

Ilyen előzmények után nem csoda, hogy már hazatérése előtt ellenségei voltak Kolozsváron, amit csak tetézett az, hogy kollégái és a kolozsvári lelkészek nem fogadták be maguk közé, és Huszi sem igyekezett, hogy jó viszonyt ápoljon velük.

Házassági ügye (katolikus menyasszony, idő előtti terhesség) tovább rontotta beilleszkedési esélyeit, bár éppen az egyházfegyelmi eljárás során tapasztalt kivételezés világít rá, hogy a főúri támogatást még ekkor sem veszítette el. Az amúgy is rossz hírű Huszi megítélése ennek folytán még rosszabb lett, úgy tűnik gyakorlatilag kiközösítették. Hozzá kell tenni viszont azt is, hogy nem ő volt az

³⁵ Bíró Venczel: *i. m.* 163–164.

³⁶ Török István: *A kolozsvári...*, 25.

³⁷ Török István: Huszi András, a protestánsok első jogtanára (1733–1742). In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv és Történelemtudományi szakosztályának kiadványai*. Harmadik kötet. Kolozsvár 1886, 268.

egyetlen olyan tanár az erdélyi kollégiumokban, aki nem tudott beilleszkedni. Több olyan kortársáról is tudunk, akit sem a diákok, sem a tanártársai nem tekintettek jó szemmel.

Husztai András tanári karrierjének végét a *Jurisprudentia* című munkájának kiadása jelentette. Az *Oratio* című előszóban a korabeli református egyház dogmatikai állásfoglalásának egyik alapkövét kérdőjelezte meg, amikor az előszóban abszurdnak nevezte azt a spekulatív állítást, miszerint Isten engedelméből származik a bűn, öröktől fogva elrendelte a bűnt, vagy Isten közreműködik a bűn elkövetésében, ez ugyanis ellentétben áll Isten szeretetével.³⁸ Az 1742. évi dévai zsinaton, ahol kivizsgálták Husztai teológiai eszme-futtatását, és megállapították, hogy azok eretnek gondolatokat tartalmaznak, és ellentétben állnak az egyház hivatalos hitvallásaival, a határozatban, amelyben ugyan Husztit kizárták az egyházból, lehetővé tették, hogy a megfelelő reverzális aláírásával vissza is fogadják. Husztai azonban megmakacsolta magát, és az előre összeállított reverzális szövegét úgy módosította, hogy az neki adjon igazat. A későbbiekben Husztai semmiféle engedékenységet nem tanúsított, sőt azzal, hogy Schunn Jakab evangélikus püspöknek panaszkodott, egyre lehetetlenebb helyzetbe sodorta magát. Ezen már az sem segített, sőt inkább rontott a helyzeten az, hogy megkérdőjelezte az eljárás jogszerűségét.³⁹

Hogyan lett hős Husztai Andrásból?

Husztai életútját röviden ismertető 18. századi források, történetírók kényszerűen mutatják be az egykori tanár történetét és munkásságát is. Ezek közül kiemelkedik Hermányi Dienes József anekdotagyűjteménye, illetve Bod Péternek a püspökök életéről írt könyve. Az általuk megrajzolt Husztai-kép összeegyeztethető a korabeli hivatalos forrásokkal (főkonzisztórium levelek, ülésjegyzőkönyvek, jelentések stb.).

A 19. században ez a kép jelentősen módosult. Szabó Károly 1878-ban az Erdélyi Protestáns Közlönyben ismertette Husztai heterodoxia-perét.⁴⁰ Felkutatta a Husztai perével kapcsolatos legfontosabb forrásokat, és azok egy részét közölte.

³⁸ Török István: *A kolozsvári...*, 35–36.

³⁹ A per leírását, Husztai révtanításának ismertetését lásd Kolumbán Vilmos József: *Az univerzalista Husztai András*. In: Pakó László et alii (szerk.): *Certamen. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában VI*. Kiadás alatt. Várható megjelenése 2019.

⁴⁰ Szabó Károly: *Adalékok az erdélyi ref. egyház történelméhez. IV. Husztai András elítélése 1742-ben*. In: *Erdélyi Protestáns Közlöny* 8 (1878), 3–5, 14–17, 26–29, 38–40.

Írásának felvezetőjében nagyon röviden a forrásokra alapozva ismerteti a per előtörténetét úgy, hogy Husztinak ad igazat a predestinációt elítélő teológiai vita kapcsán. Hangsúlyozza Huszti teológiai és jogi képzettségét, sőt az Oratio kapcsán Szabó a következőt állapítja meg:

„Az egész [Oratio – szerz. megj.] tisztán, tudományos modorban van tartva, mérges kedélyt, a reformátusok tudományára ráfogott vádakat és mocskokat benne csak az elfogultság láthatott; ellenkezőleg, a mai kor higgadt, elfogulatlan olvasója, Huszti nemes gondolkodásának fölvilágosodott szellemének, józan ítéletének, s vallásos, mély meggyőződésének elismerésével kénytelen adózni. Kortársai nem így ítélték neki, mert a praedestináció tana ellen meggyőződésből, nyíltan, férfiasan, tudományos érvekkel mert fellépni, mert meggyőződését megtagadni vonakodott, vesztett pere volt.”⁴¹

Szabó Károly imént idézett szövege volt az, amelyik Huszti történetét és munkásságát új megvilágításba helyezte. Husztira úgy tekintett mint a szabad gondolkodás, a kötöttségektől mentes, csak az objektív igazságot kereső eszményi tudós típusára, akit az egyház éppen emiatt megbélyegzett, és kirekesztett magából anélkül, hogy tisztességes eljárást biztosította volna számára. Szabó, mint kortársai többsége, nem volt tekintettel a 18. századi református egyház hitvallásos gondolkodására. Huszti perének ismertetésekor a 19. századi egyházi hitvallásos kötöttségtől mentes gondolkodást tekintette kiindulópontnak, így nem meglepő az, ha a Husztival szemben álló egyházi hivatalosságokat elfogultnak nevezi, Husztit pedig mártírként ábrázolja. Nem tudjuk, Szabó Károly ismerte-e a Huszti ügyével kapcsolatos összes korabeli forrást, de úgy tűnik nem vette tudomásul a korabeli egyházi gondolkodás dogmatikai sajátosságait, valamint nem vette figyelembe Huszti életvitelét, magatartását és különjc jellemét sem. Utóbbit azért fontos hangsúlyozni, mert egyre inkább úgy tűnik, Huszti András, Makfalvi József és Nádudvari Sámuel egyházi megítélésében igencsak jelentős szerepet játszott személyes magatartásuk, életvitelük, családi életük és összeférhetetlen jellemük, szemben az ugyancsak heterodoxiával gyanúsított Csepregi Turkovics Ferencsel és Verestói Györggyel, akik tisztázták magukat a vád alól, és később fényes karriert futottak be.

Szabó Károly mártírt faragott Huszti Andrásból. 1878. évi írása nemcsak esettanulmányként, forrásközlésként maradt az utókorra, hanem kánonszerűen kijelölte azt az értelmezési útvonalat, amelyet minden Husztival foglalkozó tanulmány, cikk, forrásközlés a későbbiekben követett.

⁴¹ Szabó Károly: *i. m.* 3.

„Nem akarom Huszti András élete utolsó korszakát mentegetni, szépítgetni; a saját hitfelei által méltatlanul kitagadott, becsületétől, hivatalától, jövedelmétől megfosztott ember – ki kedvező viszonyok közt a tanügy és tudományos irodalom terén nagy érdemeket szerezhetett volna, így is szerzett annyit, mint elítélői közül bizonyosan egyik sem [...]. De nem hagyhatom szó nélkül, hogy a kő, melyet az egykor jeles tanárra, a nyomtatott és kéziratban hagyott munkáiban máig is élő tudósra, mint testileg és lelkileg süllyedt emberre, kortársai kiméretlenül vetettek, az ő pere iratait higgadtan és részhajlatlanul átvizsgáló utókor ítélete szerint azokra hull vissza, ki ellen oly kérdésben, melyben csak tudományos érvek dönthetnek, nem a tudomány meggyőző fegyverével, nem a keresztyéni szeretet türelmességével, hanem a tekintély és hatalom kiméretlen parancsszavával harcoltak, s őt az egyház kebeléből kirekesztve, az erkölcsi süllyedés örvényébe taszították.”⁴²

Szász Domokos kolozsvári lelkész, később református püspök, ugyancsak 1787-ben a Protestáns Közlöny szerkesztőjeként Huszti elleni eljárás további két fontos iratát közölte.⁴³ Az első Husztinak az 1742. évi dévai zsinat határozata elleni fellebbezését, a második az ahhoz csatolt hitvallását tartalmazza. Szász Domokos közleménye tulajdonképpen forrásközlés, amihez csupán néhány magyarázó sort fűzött. Ebből viszont kiderül, hogy Szász Domokos Huszti Andrást nem tekintette tévelygőnek, sőt az ellene indított eljárást igazságtalannak tartotta.⁴⁴

Szabó Károly nyomdokait követve Török István kollégiumi tanár is Husztiról szóló írását 1886-ban tette közzé az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványában. Írásának címe: *Huszti András, a protestánsok első jogtanára (1733–1742)*.⁴⁵ Török István, akinek írásai a történelmi ténszerűséget, tárgyilagosságot és pontosságot illetően feddhetetlenek, és a mai napig is megállják helyüket, tanulmányának elején leszögezte, hogy Husztit méltatlanul üldözték, és a vele szembeni tanfegyelmi eljárást jogtalanak minősítette. Tanulmányának elején nem felejtette el megemlíteni azt, hogy a Husztival kapcsolatos kutatása győzte

⁴² Szabó Károly: *i. m.* 4.

⁴³ Szász Domokos: Még egy pár adat Huszti András elítéltetéséhez. In: *Erdélyi Protestáns Közlöny* 8 (1878), 50–54.

⁴⁴ „A II-ik a fellebbezéshez csatolt confessioja, mely kellő világot vet egyfelől az ellene emelt vádak alaptalanságára, másfelől egyéni hitéhez való buzgó ragaszkodására.” Szász Domokos: *i. m.* 50.

⁴⁵ Török István: *Huszti András, a protestánsok első jogtanára (1733–1742)*. In: *Az erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv és Történelemtudományi szakosztályának kiadványai*. Harmadik kötet. Kolozsvár 1886, 265–293.

meg arról, hogy az egykori jogászprofesszor „jobb volt”, mint ahogyan a történelmi emlékezetben megmaradt, és szóvá tette azt is, hogy tanári munkássága és művei értékelése helyett elüzetése maradt fenn.

„Az üldözött emberek sorsa mindig megragadja figyelmünket, s érdeklődésünk annál inkább fokozódik irányukba, minél méltatlanabban sorolják fül az illetőknek a hibáit az irodalomban nemes törekvéseik rovására. Így vagyunk Huszti Andrással is, akiről szívesebben tartották emlékezetben tanári székétől való elüzetését, mint tanári és irodalmi működésének értékét. Kutatásaim azon meggyőződésre vezettek, hogy Huszti András jobb volt a róla elterjedt híreknél, s a következő sorok egy részét ennek igazolására szenteltem.”⁴⁶

Huszti külföldi tanulmányai kapcsán Török István jelzi, hogy frankfurti peregrinusként Krisztus elsősülöttségéről írt disszertációt 1728-ban, amit Széki Teleki Pálnak, Udvarhelyi Mihály és Szigeti Gyula István professzoroknak, Bacsoni Incze Máténak és Deáki Józsefnek ajánlott. Ezek közül, írja Török, Szigeti és Deáki később, püspökként *szenvedélyes üldözői voltak*.⁴⁷

A másik külföldön írt munkája kapcsán (az erdélyi kollégiumok története), Török szerint Huszti reális képezt fest az erdélyi kollégiumok elmaradottságáról (a tanárok nem írnak, a kollégiumoknak nincsen nyomdájuk, kizárólag csak lelkészképzéssel foglalkoznak, és a külföldi tanulmányokat is csak akkor finanszírozzák a főurak, ha a diák teológiát kíván tanulni).⁴⁸

Török az életrajzban nem említette (bár ismerte) Huszti kolozsvári kollégiumban való kinevezésének árnyoldalait, csupán annyit jegyzett meg, hogy a későbbi Huszti ellen indított eljárás során nem vádolták tanári kötelességének alhanyagolásával. Más forrásból viszont tudjuk, hogy ez is vádpontként szerepelt.

Huszti irodalmi munkásságának ismertetésekor Török az *Ó és Új Dacia, az az Erdélynek régi és mostani állapotjáról való história* kapcsán ismételten védelmébe vette a tanárt. Elismerte ugyan, hogy Huszti munkája nem üti meg a kor színvonalát, nevetséges hipotéziseket állít fel és védelmez, de az a tény, hogy művét magyar nyelven írta, Török szerint dicséretes kezdeményezés volt. Érdekeséggéként jegyezzük meg, Huszti korát megelőzően ebben a munkájában szóössze-

⁴⁶ Török István: *i. m.* 265.

⁴⁷ Uo. 267.

⁴⁸ Uo. 267–268.

hasonlítások szintjén foglalkozott a finnek és a magyarok nyelvrokonságának kérdésével.⁴⁹

Huszti leghíresebb munkájának, a *Jurisprudentiának* ismertetésekor Török kiemelte, hogy Huszti a hűbérjoggal kapcsolatos latin szakikifejezéseket a magyar (Huszti szerint hun) nyelvből eredeztette.⁵⁰ Az Oratióban olvasható, a tanfegyelmi kivizsgálás során tévesnek ítélt teológiai eszmefuttatás kapcsán Török István nem értett egyet az ítélettel, és a sorok között sugalmazta, hogy Husztit ártatlanul ítélték el:

„Ezek s ezekhez hasonlóak adtak alkalmat arra, hogy Huszti az egyháziak által megtámadtassék. E támadás nem az igazság, hanem a szenvedély kitöréséből származott, mivel Huszti és a kolozsvári papok, valamint a kolozsvári tanárok között, Husztinak Kolozsvárra jövelele óta soha nem volt egyetértés.”⁵¹

Török István, a tőle elvárható módon tárgyilagosan ismertetette Huszti magánéleti problémáit is: házasságát egy katolikus nővel, a kollégáival való rossz viszonyt, diákok Huszti ellen való fordítását, főúri pártfogóinak elvesztését. Ugyanott közli Szigeti István püspök levelét is Husztiról, amelyben a püspök Husztit összeférhetetlen, részeges embernek nevezte, aki templomba nem járt, veszekedős természetű volt. Összegezve Török István írását, megfigyelhető, hogy a tényszerű, a forrásokra támaszkodó pontos és aprólékos történetismertetés során Huszti életének kisiklását nem kapcsolta össze a tanfegyelmi eljárás során született ítélettel, holott az utólagos kutatás kimutatta a kettő közti összefüggést.

Koncz József, a marosvásárhelyi kollégium híres történésze 1890-ben ugyancsak a Protestáns Közlöny hasábjain közzétette Husztinak Teleki Sán-

⁴⁹ „Feltűnő továbbá e könyvben az, hogy Huszti a magyarokkal rokon népeknek mondja a vogulokat, osztjákokat, permieket, cseremiszeket, mordvinokat, finneket és a Tomszk város körül lakó barabintzi népeket. A vogulok nyelvéről pedig így nyilatkozik: »A mi a nyelvét illeti ennek a Népnak, mind a számlálásban, mind egyéb szókban a mi magyar nyelvünkhez legközelebb járul.« A rokonságot tehát úgy állapítja meg Huszti, a mint ezt ma nyelvészeti alapon tudjuk.” Török István: *i. m.* 275.

⁵⁰ Huszti András gyermekmegszófejtései, elemzéseire hadd álljon itt egy példa: „[...] a Feudum magyar szó, mert Föd, Foed, Feod: Vagy a mint más népek kiejtik és írják, Feud, gyökeres hún vagy magyar szó, s ugyanazt jelenti, a mit a latinoknál a terra, praedium, territorium. Ha a birtokragot a szó végére teszem, lesz Födöm, vagy földem, mi annyi, mint Terra mea, Praedium meum [...]. A Vasallus magyar szó, mert Váz (melyet a magyarok úgy hangoztatnak, mint a németek a latin Vas szót) a húnoknál és magyaroknál ugyanaz, a mi a latinoknál a Vexillum. Al, annyi, mint sub, vagy infra. Innen származik a következő összetett szó Vaz-AllYas, vagy Vazalos, a mi egyjelentésű a Vexilliter szóval.” Török István: *i. m.* 277.

⁵¹ Török István: *i. m.* 279.

dorhoz címzett levelét és a Főkonzisztóriumhoz intézett memoriáléját, amelyben próbálta elhárítani magáról az eretnenség vádját.⁵² Koncz a forrásközlés elé félhasábnyi magyarázatot fűzött. Ebben, Szabó Károly nyomdokait követve, röviden összegezte Huszti elítélésének lehetséges okait. Koncz úgy ír Husztiról mint tehetséges, felkészült tanárról, akit úgy választottak meg a kolozsvári katedrára, hogy néhány főúr önös érdekből ellenezte megválasztását. Koncz mindenféle konkrétum nélkül jelzi azt is, hogy Huszti kollégái is ellenségesen viszonyultak a tanárhoz, s részben emiatt, részben a predestináció megtagadása miatt ítélték el a dévai zsinaton.⁵³

„Huszti András, erdélyi ref. kollégiumaink legelső jogtanára, 1733-tól fogva már jogot tanított a kolozsvári ref. kollégiumban. 1737-ben pedig a kollégiumi ifjúság, a tanárok által jelöltek közül őt választotta meg mint legilletékesebbet a jogi tanszékre. Ezen választásnak ellen volt akkor magánérdekekből pár mágnás és később ezek izgatására mások is, még kartársai is ellenségei lettek. Ezeknek vádaskodásai és áskálódásai következtében, részint magános és nyilvános élete miatt, részint a ref. vallás hitcikkei ellen való állítólagos tanítása miatt, mintha a *particularis gratia* ellen tételeket adott volna ki tanítványainak: a Déván tartott zsinat 1742. június 11-én hivatalvesztésre méltónak mondotta ki s a főkonzisztórium ugyanazon hó 20-án a zsinat végzését helybehagyta, minthogy Huszti meggyőződése megtagadására magát esküvel nem kötelezte.”⁵⁴

Koncz egyetértett Szabó Károllyal abban, hogy Huszti ártatlanul ítélték el. A fenti szövegből kiderül az is, hogy Koncz véleménye szerint Huszti elítélésében a teológiai tévelygése mellett szerepet kapott az életvitele és a magatartása is.

Kolosváry Bálint *Huszti András erdélyi jogtanár és munkássága, 1734–1742.* címmel tartott előadást 1912-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületnél, amelyet később ki is adott.⁵⁵

Kolosvárynak Husztiról alkotott képe megfelel a 19. században született Husztival kapcsolatos tanulmányok szellemiségének. A szerző megállapítása szerint már a peregrinációja alatt sok ellensége volt a kezdetben teológiát, majd

⁵² Koncz József: Egyháztörténeti adalékok. III. Huszti András kolozsvári ref. jogtanár életrajzához újabb adatok. 1742. In: *Protestáns Közlöny* 20 (1890/48–49), 413–414; 422–423.

⁵³ Uo. 414.

⁵⁴ Uo. 413–414.

⁵⁵ Kolosváry Bálint: Huszti András erdélyi jogtanár és munkássága, 1734–1742. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának Kiadványai*. 1910–1912. évi előadások. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1912, 135–178.

később jogot tanuló diáknak. Első ellenségei között említi a kolozsvári Enyedi doktort, aki itthon rossz hírért keltette, emiatt veszélybe került a folyósított ösztöndíja. A hírkeltés alapját Husztinak ifjabb Barcsay Jánossal szemben tanúsított durva magatartása váltotta ki (Hermányi Dienes szerint nem vigyázott a tanítványaira, Barcsayt a lóról leejtette), ennek következtében leállították az őt megillető kollégiumi ösztöndíj folyósítását.

Kolosváry éppen csak említés szintjén foglalkozott a Huszti tanainak kivizsgálását tárgyaló dévai zsinattal. Az egész eljárásról annyit ír, hogy a zsinat Husztit *vallásellenes tendenciája* miatt kárhóztatta, majd a református egyházból kiközösítette. Tanulmányának Befejezés című alfejezetében értékelte Huszti perét. Ezt írja:

„Huszti András kora társadalmi és közéletének bizonyos könyörtelen konvenciói kergették bele tragédiájába. Könyvét elkobozták, őt magát a züllés útjára taszították. A könyv és írójának sorsa ritkán olvadt össze oly szomorú harmóniába, mint a Huszti András esetében. [...] De lehetett fegyvere bármily acélos, beletört az ostromlott kövekbe; a kar, bármily energikus lélek vezette csapásait? Lehanyaglott a munkában, s ő róla rongyokban tépték le a tanári palástot, hogy kiközösítve a társadalomból, polgártársai s tanítványai becsüléséből züllésnek esett életét nyomtalanul végezze be valahol [...]. Az új tanszék korántsem a nyugodt élet és zavartalan tanári működés csöndes pályáját, hanem a zaklatások, sőt a kiéheztetésig menő társadalmi bojkott, s a gyűlölködő rágalmozások kálváriáját nyitotta meg előtte. [...] Vesztére szolgált, hogy filozofikus vizsgálódásait a teológia birodalmába is bemélyítette s magára vonta ezzel a heterodoxia vádját, kitette magát annak, hogy ellenségei a vallás mocskolása, a predestinációról és isteni kegyelemről szóló tanok káromlása címén állítsák pellengérré, s fosszák meg tanári székétől, becsületétől, mindenétől.”⁵⁶

A fenti idézetből látható, Kolosváry is ártatlanul meghurcolt, tragikus sorsú tudósnak tartotta Huszti András, akit az alaptalan vádaskodás, a méltatlan eljárás taszított a „züllés útjára”. Kolosváry megemlíti Bod Péter Husztiról való feljegyzését is, akinek véleményét egyszerűen rosszindulatúnak tartotta, sőt a Huszti ellen indított eljárásról való Bod Péter-féle tudósítást méltánytalannak nevezte.⁵⁷

⁵⁶ Kolosváry Bálint: *i. m.* 173–174.

⁵⁷ Uo. 177–178.

„Halála után alig 20 esztendővel írt róla a nagy tudományú és elfogulatlan ítéletű Bod Péter az ő nevezetes *Magyar Athenásában* (114. és köv. 1.), s mégis a mit feljegyez szerencsétlen írójáról, szinte kézzel foghatóan rosszindulatot árul el. [...] Hogy Bod Péternek ez az ítélete nem állhat meg, az magából az orációból, de Husztinak immár teljesen ismert perirataiból és védekezéséből is világos.”⁵⁸

Összegzés

Husztai András élettörténetének újraértékelése nem egyedi az erdélyi egyháztörténet művelésében. Több olyan jeles személyiségről is tudunk, akiknek megítélése, életműük értékelése többször is megváltozott az idők folyamán. Husztai András személye azért érdekes, mert az ő példáján keresztül kitűnően bemutatható a különböző korszakok történelemértelmezési szemlélete. A fentebb ismertetett szerzők véleményén keresztül jól kimutatható, hogyan változik Husztai megítélése, hogyan lesz a különnc, kissé deviáns életű egykori jogtanárból hős, akivel azonosulni tud a 19. század végének átlag reformátusa. Külön jelentősége van annak is, hogy Husztai András teológiai tévelygésének hátterét nem kutatják, és elkövetik azt a hibát, hogy Husztai gondolkodását nem a 18. századi környezetben vizsgálták, amikor az egyház még mereven ragaszkodott a hitvallásokhoz, hanem a hitvallási kötöttségektől mentes 19. századi teológia szemszögéből. Így nem is csoda, ha Husztai univerzalista teológiáját igaznak tartották, a hivatalos egyházi álláspontot pedig elutasították.

⁵⁸ Kolosváry Bálint: *i. m.* 177.

Tartalom

Előszó.....	5
Buzogány Dezső: Egyházlátogatási szabályok az erdélyi szászoknál a 16. században.....	7
Szabadi István: Petrovics Péter mint „pater patriae” és „princeps”	20
Ősz Sándor Előd: Az Erdélyi Református Egyház „kanonikus” püspöknevsoráról	28
Kovács Sándor: Dávid Ferenc és a kerek kő. Mítosz vagy valóság?.....	53
Gudor Kund Botond: A tordai vallásbéke előzményei (Torda, 1568).....	63
Molnár Lehel: A háromszéki unitáriusok helyzete a 17. század első felében	78
T. Horváth Iringó: Éneklőszék-takarók a 17–18. századból	96
Zsigmond Attila: „Memoriae Sacrum” Egy 18. századi lelkésznevsor létrejöttének körülményei	119
Gordán Edina: Ifj. Teleki József (1701–1729) disszertációgyűjteménye	132
Kolumbán Vilmos József: Mítosz és valóság. Huszti András értékelése a 19. században.....	167
Hegyí Ádám: Repozitórium használata az egyháztörténeti kutatásokban: a Békési Református Egyházmegye kora újkori forrásainak feldolgozása E-Prints rendszerben.....	188
Bartha Zoltán: A végrendelet mint a felekezeti hovatartozást meghatározó elem a 17–18. századi Erdélyben.....	202
Baráth Béla Levente: „Reformátzió harmadik százados öröminnének előadása”. Adalékok és szempontok az 1817/18. évi magyarországi és erdélyi jubileum értékeléséhez.....	212
Tóth Levente: László Gergely (1798–1882). Vázlat egy 19. századi székelyföldi lelkész hétköznapijairól	229
Kovács Kálmán Árpád: A filozófia nyelve a magyar református ébredésben az előző századfordulón. Vita az erdélyi racionalizmusról....	247
Berekméri Árpád Róbert: Belmisszió a Marosi Református Egyházmegyében az 1920-as, 30-as években	273
Kállai Benedek: Vásárhelyi János teológiai évei.....	288
Somogyi Alfréd: Reformátusok az elmúlt 100 év kihívásaiban, különös tekintettel a Felvidék és Dunántúl összefüggéseire	309
Lévai Attila: Mozzanatok egy püspöki életútból. Pálóczi Czinke István	350
Ballai Zoltán Ferenc: Erdélyi református püspökök hódolati esküi	363

Pálfi József: Hazatérés temploma	384
Lakatos Sándor: Balázs Ferenc, a székelykeresztúri közösségszervező	404
Kiss Réka: Néhány szempont a református egyház kommunista diktatúra alatti történetének kutatásához.....	420
Lányi Gábor: Az esettanulmány módszerének megközelítési módjai az 1950-es évek református gyülekezettörténet-írásában a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség példáján keresztül	432
Kálmán Csaba: „Egy hűségés sáfár és tálentumai”	447
Kurta József: Liturgikaoktatás a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben (1948–1989).....	456
Csík György: A Szlovákiai Református Keresztény Egyház diakóniájának története a rendszerváltástól napjainkig.....	476
Névmutató	485

Készült az Erdélyi Református Egyházkerület
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának
nyomdájában

Felelős vezető: Dávid Zoltán

Korrektúra: Deák Szidónia

Számítógépes tördelés: Nagy Andrea

Nyomdai ívek száma: 31,5